

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СЬОГОДЕННЯ

УДК 630*9

В.І. САМОПЛАВСЬКИЙ¹

ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ НА ПОЧАТКУ ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

Охарактеризовано стан лісового господарства України, основні проблеми та напрямки його розвитку. Викладено основні засади національної лісової політики. Обґрунтовано необхідність вирішення проблем лісової галузі на науковій основі.

Стратегією стійкого економічного розвитку, прийнятою на конференції ООН з охорони навколишнього середовища у 1992 році в Ріо-де-Жанейро, надається вирішальне значення збереженню й відтворенню лісів на планеті, як для збереження біологічного різноманіття, так і для виживання людства у цілому. Ліс з екологічних і ресурсних позицій є одним із вагомих складників економічного виживання України.

Лісова галузь, як складова частина господарського комплексу держави, гостро відчуває всі зміни й перетворення, які відбуваються у сучасний складний період розвитку України. Вона змінюється й еволюціонує сама, входячи у нове тисячоліття в якісно новому вигляді.

Маючи лісистість 15,6 % (за науково обґрунтованої – 20 %), необхідно створити нових понад 2 млн. га лісових насаджень. Порівняно з середньоєвропейськими показниками ми маємо один з найнижчих рівнів лісозабезпеченості. На одного жителя в Україні припадає всього 0,18 гектара лісу. В Польщі цей показник становить 0,23, в Австрії – 0,5, а в Швеції – 3,27 гектара.

Відомо, що ліси України виконують переважно екологічні функції і мають обмежене експлуатаційне значення. З врахуванням міжнародних критеріїв, площа лісів України, де заборонена промислова заготівля деревини, становить 36,6 %, і, порівняно з країнами Західної Європи, цей показник досить високий: в Польщі він становить всього 7,2 %, в Австрії – 12,7, у Швеції – 2,2, а в Німеччині лише 5,6 %. Тому для нашої держави дуже важливою є розробка і реалізація власної лісової політики.

Спеціально уповноваженим органом контролю за її виконанням є Державний комітет лісового господарства України. Сучасна структура Держкомлісгоспу базується на дволанковій системі: Державний комітет і державні лісогосподарські об'єднання (в 22 областях), або обласні управління лісового господарства (у 3 областях). У системі Держкомлісгоспу України функціонують 372 підприємства й організації, у тому числі – 289 держлісгоспів і спеціалізованих лісомисливських та мисливських господарств, 2 національні природні парки та 5 заповідників. Підготовку молодших спеціалістів лісового господарства здійснюють 7 лісових технікумів, коледж, лісова школа. Підвищення кваліфікації спеціалістів проводить центр підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів лісового господарства "Укрцентркадриліс". На даний час у галузі працює майже 100 тисяч чоловік. Наукове забезпечення лісогосподарського виробництва здійснюють науково-дослідний інститут лісового господарства і агролісомеліорації (УкрНДЛІГА) із Степовим та Поліським філіалами і 7 науково-дослідними станціями та інститут гірського лісівництва (УкрНДГірліс) з науково-дослідною станцією. Галузь обслуговують: проектно-пошуковий інститут лісового господарства "Укрдіполіс", 5 лісовпорядних експедицій Державного проектного лісовпорядного виробничого об'єднання "Укрдержліспроект", Державна лісонасіннева станція "Укрдержліснасіння", Державна база авіаційної охорони лісів, Державне спеціалізоване виробниче об'єднання "Укрлісозахист" з 4 підприємствами.

У постійному користуванні підприємств Держкомлісгоспу знаходиться 66 відсотків земель лісового

¹ Валерій Іванович САМОПЛАВСЬКИЙ – дійсний член ЛАН України, кандидат економічних наук, голова Державного комітету лісового господарства України. Київ, Україна. Тел.: (380-322) 67-17-65. E-mail: lanu@forest.lviv.ua

фонду країни, або 7,1 млн. га. У цілому ліси України є у підпорядкуванні більш як 50 відомств та організацій.

Національна лісова політика України формується з урахуванням екологічного значення лісів, реального лісозабезпечення країни та головних змін, що відбуваються в економіці. Виходячи із нових реалій, у 1994 році Верховною Радою прийнято Лісовий кодекс України. У ньому законодавчо закріплено положення про те, що на даному етапі всі ліси є державною власністю. Це обумовлено як тривалістю вирощування лісів, так і перевагою екологічного їх значення над сировинним, необхідністю збереження і примноження лісових багатств, низькою правовою та екологічною культурою населення.

Активний процес вироблення узгодженої європейської лісової політики вимагає продовження вдосконалення лісового законодавства. Визначення основних принципів ведення лісового господарства і контроль за ним повинні бути пріоритетами держави, а при проведенні реформ особливу увагу потрібно приділяти колишнім лісам сільськогосподарських підприємств з метою недопущення незаконного їх використання. Відомо, що для ведення лісового господарства і використання лісових ресурсів землі лісового фонду сьогодні надаються у користування спеціалізованим лісгосподарським підприємствам і організаціям агропромислового комплексу, а також передаються до складу лісгосподарських підприємств Держкомлісгоспу. У перспективі землі лісового фонду будуть надаватися у користування різним підприємствам і організаціям. Але з невідмінною умовою – право постійного користування для ведення лісового господарства будуть мати спеціалізовані у лісовому господарстві суб'єкти. Однією із можливих форм існування приватної власності на ліси можуть бути такі умови, які зацікавлять фермерів створювати нові ліси на власних малопродуктивних землях. До нової редакції Земельного кодексу України Держкомлісгосп вніс пропозиції щодо визначення земель лісового фонду та права постійного користування ними.

У законодавчому порядку істотного удосконалення вимагає поділ лісів за їх цільовим призначенням і режимом ведення господарства. Законодавство повинно закріпити ті основні форми організації лісокористування, які найбільш відповідають новим економічним умовам і завданню оптимального використання лісових ресурсів. Зміни повинні сприяти гармонізації законодавчого поля України із відповідними законами країн Європи та Євросоюзу.

Останніми роками наша країна, як європейська держава, інтегрується у світове співтовариство. Тому новим аспектом діяльності Держкомлісгоспу стало міжнародне співробітництво у галузі лісового господарства. Україна приєдналася до пан-європейського процесу захисту лісів і підписала практично всі резолюції конференцій Міністрів із захисту лісів у Європі. Держкомлісгоспом підписано меморандуми про співробітництво у сфері лісового господарства і науки з керівниками лісових служб Австрії, Росії і Словаччини.

Завданням інтеграції є узгодження національних аспектів лісового господарства з міжнародними. У цьому відношенні корисними є спільні міжнародні

проекти, в яких беруть участь українські фахівці та зарубіжні експерти. Це – проект Держкомлісгоспу України і шведської компанії "Скандіаконсалт". Його мета – розроблення стратегічного плану для лісового сектора України, який має забезпечити сталий довгостроковий розвиток лісової галузі у період трансформації економічних відносин у країні на принципах демократії і ринкової економіки. Гармонізувати підходи у лісооблікових роботах та оцінці стану лісів допомагає участь спеціалістів Держкомлісгоспу у міжнародному проекті "Оцінка ресурсів помірних та бореальних лісів 2000", яка проводиться під егідою Європейської Економічної комісії ООН. Науково-дослідні інститути Держкомлісгоспу беруть участь у пан-європейській програмі моніторингу лісів, в якій задіяні 37 європейських країн, США та Канада, українсько-швейцарському проекті з проблем наукових об'єднань між Східною Європою та Швейцарією.

Підвідомчі інститути Держкомлісгоспу – УкрНДЛГА та УкрНДГірліс – є активними членами Міжнародного союзу лісових науково-дослідних організацій (IUFRO). Це дозволяє представляти досягнення національної лісівничої науки на міжнародному рівні, сприяє обміну інформацією і спеціалістами, дозволяє у складних економічних умовах сьогодення підтримувати високий рівень досліджень у загальноприйнятих європейських напрямках.

Враховуючи, що Україна – лісодефіцитна держава, одним з основних завдань лісового господарства є забезпечення розширеного відтворення лісів, тобто створення нових лісових насаджень в обсягах, що перевищують їх вирубування. Так, з 1949 по 1965 рік щорічно нові насадження створювалися на площі 100-200 тис. га, з 1966 по 1990 – на 45-50 тис. га, а з 1991 – на 30 тис. га. Нині обсяги лісовідновлення та лісорозведення відповідають лише розміру суцільних вирубувань насаджень та незначним обсягам захисного лісорозведення і щорічно становлять коло 28 – 30 тис. га. Вони забезпечують розширене відтворення лісових ресурсів. Така орієнтація дозволяє стверджувати про можливість поступового збільшення лісистості України до оптимального рівня.

Захисне лісорозведення – це один з напрямків лісівничої діяльності, якому у нашій країні належить застатися пріоритет. Досвід захисного лісорозведення переконливо підтверджує економічну і екологічну вигідність і ефективність лісомеліоративних насаджень у боротьбі з водною та вітровою ерозією ґрунтів. Багато зроблено у цьому напрямку за останні 30–40 років. Наприклад, це широкомасштабні роботи по залісенню Нижньодніпровських пісків Херсонщини, де хвойні ліси посаджені на площі коло 100 тис. га, які дали можливість зупинити пересування пісків та захистити від вітрової ерозії десятки тисяч гектарів сільськогосподарських земель. За останні 5 років підприємствами Держкомлісгоспу створено понад 39 тис. га протиерозійних насаджень та коло 5 тис. га полезахисних лісових смуг. Але інтенсивність ерозійних процесів залишається високою, щорічно площа еродованих земель збільшується на 80 тис. гектарів.

Окрім цього, є значні площі земель, які не придатні для використання у сільському господарстві і мо-

жливі для залісення. Площа неугідь, на яких можливе створення захисних лісових насаджень, становить 1 млн. 30 тис. га, у тому числі 166 тис. гектарів пісків, 141 тис. га ярів і балок та 318 тис. га кам'янистих земель. Тому Держкомлігосп, разом із зацікавленими міністерствами і відомствами, розробив проект першочергових заходів щодо створення захисних насаджень на цих землях.

Важливим напрямком роботи в Держлігоспі є підвищення продуктивності деревостанів лісівничими методами. Так, рубання догляду за лісом та інші лісогосподарські рубання для поліпшення якісного складу насаджень щорічно здійснюються на площі понад 250 тис. га, при цьому заготовляється близько 4,5 млн. куб. м ліквідної деревини, яка використовується для потреб народного господарства, а кошти від її реалізації повністю спрямовуються на здійснення лісогосподарських і лісоохоронних заходів. У плані збереження лісів, підвищення їх продуктивності також важливе значення має ефективність здійснення заходів боротьби із шкідниками і хворобами лісу. На сьогодні такі осередки діють на площі 386 тис. га. У них щорічно проводяться винищувальні заходи на площі близько 50 тис. га. З метою проведення лісопатологічних обстежень, складання прогнозів розвитку осередків шкідників і хвороб лісу, здійснення заходів боротьби функціонує спеціалізоване лісозахисне об'єднання "Укрлісозахист". Одне з основних завдань цієї служби – застосування сучасних, безпечних для довкілля препаратів та методів захисту лісів. У цьому напрямку створена біолабораторія з виробництва біологічних препаратів, ведеться пошук ефективних винищувальних засобів вітчизняного та іноземного виробництва, на базі аерозольних генераторних установок ГАРД-1М створені мобільні загоны з обробки насаджень.

Провідна організуюча і технічна роль, що належить до всіх сфер лісогосподарської діяльності, у теперішній час належить лісовпорядкуванню. Від рівня достовірності інформації про ліси, про зміни, що відбуваються у лісовому фонді, залежить якість виконання функцій управління і контролю за лісами. З 2000 року державні лісогосподарські підприємства всіх областей охоплені технологією безперервного лісовпорядкування. Створений і підтримується в актуалізованому стані картографічний банк даних по ряду областей та підприємств безпосереднього підпорядкування.

ВО "Укрдержліспроєкт" працює над вирішенням цілого ряду завдань, у тому числі над підвищенням якості даних про стан земель лісового фонду, підготовкою пропозицій з уточнення віків стиглості, удосконаленням технології безперервного лісовпорядкування, розширенням видів робіт, що виконуються на договірних умовах.

Питання підвищення пожежної стійкості підвидомчих лісів, створення надійних умов для їх охорони від пожеж були і залишаються одними з головних у діяльності державних лісогосподарських підприємств, особливо для східних та південних областей, де внаслідок масштабних робіт з лісорозведення за останні 40 років створені штучні насадження хвойних порід. Цей регіон відрізняється високою щільністю населен-

ня та стрімким зростанням рекреаційного навантаження на лісові масиви.

Цю роботу здійснює спеціалізована служба у складі наземних та авіаційних підрозділів. Охорону лісів з повітря здійснює Українська державна база авіаційної охорони лісів у складі 14 авіавідділень та груп десантників-пожежників.

Для своєчасного виявлення пожеж на найближче майбутнє планується розширення у підвидомчих лісах мережі пожежно-спостережних веж та пунктів, обладнаних спеціальними телеустановками, оновлення та доукомплектування засобами пожежогасіння лісогосподарських підприємств залежно від кліматичної зони їх розташування і породного складу лісів.

Однією з актуальних проблем лісової галузі є опрацювання принципів ведення господарства у гірських умовах Карпат, які повинен здійснювати як галузевий УкрНДГірліс, так і Український державний лісотехнічний університет Міносвіти і науки України.

Центральною проблемою теорії і практики гірського лісівництва є проблема раціонального використання, відтворення і охорони лісових екосистем, яка повинна базуватись на ландшафтно-водозбірному, лісо-типологічному принципах з врахуванням функціонального і цільового призначення лісів, застосування еколого-стабілізуючих технологій. Ці засади опрацьовані науково-дослідними установами, які є в Карпатському регіоні. Крім цього, реалізація у життя окремих статей Закону України "Про мораторій на проведення суцільних рубань на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону" підвищить екологічностабілізуюче та природоохоронне значення лісового покриву у горах.

Ще одна проблема, з якою лісівникам доводиться виходити у третє тисячоліття – це радіоактивне забруднення лісів.

Шкода, завдана лісам України внаслідок Чорнобильської аварії, величезна. Від радіоактивного забруднення постраждали ліси багатьох областей України, а найбільше – північних поліських районів. Із обстежених нашими радіологами 4,0 млн. га лісів – 1,5 млн. га мають щільність забруднення цезієм – 137 понад 1 Кі/км². У таких лісах, відповідно до діючих нормативних документів, лісове господарство ведеться з певними обмеженнями.

Радіоактивне забруднення лісів призвело не тільки до зміни способу життя людей, діяльність яких була безпосередньо пов'язана з лісом, а також завдало значної економічної шкоди лісовому господарству. Так, за роки після аварії у забруднених лісах заготовля деревини від доглядових рубань за лісом скоротилась на 2,5 млн. м³. У даний час в умовах радіоактивного забруднення лісогосподарську діяльність ведуть понад 50 підприємств. У зв'язку з цим особливою турботою галузі є охорона здоров'я і радіаційна безпека працівників цих підприємств та членів їхніх сімей.

Зауважимо, що підприємствами забрудненої зони виробляється більш як 40 відсотків продукції галузі. Відомчі радіологічні лабораторії здійснюють постійний дозиметричний контроль сировини та готової продукції. У деревині спостерігається поступове збільшення вмісту радіонуклідів. За розрахунками вче-

них, дана тенденція збережеться ще 8–10 років. У зв'язку з цим виникає проблема її використання і переробки. Частковим вирішенням може бути використання спецсортиментів для гірничодобувної промисловості, а радикальним вирішенням проблеми є розробка технології глибокої переробки деревини для отримання целюлози та інших видів продукції. Це перспективне завдання для науково-дослідних і конструкторсько-технологічних установ.

Більш критична ситуація склалася із забрудненням харчових продуктів лісу, особливо грибів. Залишаються сильно забрудненими лікарські рослини. Заборонено їх заготівлю більш ніж на половині площі поширення.

За загальними показниками діяльності, лісогосподарська галузь працює стабільно. Приріст реалізованої продукції постійно збільшується. Повністю сплачуються до бюджету податки та обов'язкові платежі. Стабілізувалася ситуація у галузі і з виплатою заробітної плати, погашенням заборгованості перед Пенсійним фондом та ін.

Лісогосподарські підприємства у період переходу до ринкових відносин опинилися у важкому фінансовому стані. Тому Державним комітетом, з метою фінансового оздоровлення підприємств, опрацьована стратегічна програма нарощування експорту продукції і здійснення за рахунок цього технічного переоснащення виробництва на основі сучасних технологій. Програмою передбачалось не просто знайти своє місце на європейському ринку, а створити мобільні потужності, які зможуть зайняти провідне місце у забезпеченні вітчизняних товаровиробників високоякісною продукцією. Як показав час, така стратегія виявилася правильною і ефективною. За короткий період – 4–5 років – проведено повністю чи частково переоснащення більше половини діючих цехів. Продукція підприємств галузі зайняла своє місце на ринках Європи та Близького Сходу.

У більшості підприємств і у цілому об'єднань значно покращився загальний фінансовий стан, а такі держлісгоспи, як Тетерівський, Фастівський, Конотопський, Городнянський, Сарненський, Вовчанський перейшли на самофінансування і всі витрати на ведення лісового господарства покривають надходженнями від реалізації продукції.

Галузь зацікавлена у подальшому ефективному розвитку внутрішнього ринку продукції лісозаготівель. Вітчизняні підприємства є зараз і будуть у майбутньому головними споживачами продукції підвідомчих підприємств, на них зорієнтоване виробництво, оскільки деревина є національним ресурсом і повинна працювати на державу, на добробут народу.

Крім лісового господарства, Держкомлісгосп на площі 6,6 млн. га. веде мисливське господарство. У галузі функціонують 29 державних мисливських господарств та 50 державних лісомисливських господарств. У цьому напрямку працює 1120 чоловік, у тому числі 650 егерів. Витрати на ведення мисливського господарства у поточному році становили 4,1 млн. грн., а надходження – 3,3 млн. грн. Планується також спеціалізувати господарства для розведення тих видів диких тварин, які найбільш характерні для мисливських

угідь відповідних господарств. На даний час найбільш дохідною діяльністю є іноземний мисливський туризм. Тому в наших господарствах продовжуються роботи з нарощування чисельності дичини та створюються побутові умови для мисливців.

Ключовою ланкою раціонального лісокористування і сталого розвитку лісового господарства України є екологізація лісогосподарської діяльності. Основні напрямки ведення лісового господарства мають бути орієнтовані на збільшення лісистості території до оптимальної у всіх її природних зонах; збереження біологічного різноманіття лісових екосистем; підвищення стійкості лісових екосистем до негативних факторів середовища.

Ці завдання можливо вирішити лише маючи потужну наукову базу, оперативне і компетентне наукове забезпечення ведення лісового господарства. В умовах значного зменшення державного фінансування науково-дослідних робіт Держкомлісгоспу вдалося зберегти власний науковий потенціал, істотно переглянути тематику наукових досліджень і спрямувати її на виконання найбільш актуальних для галузі проблем. Це, перш за все, розробка нових і вдосконалення існуючих систем ведення лісового господарства, технологій лісовідновлення. Велике значення надається також питанням кількісної екології і моніторингу стану лісів. Тривають дослідження щодо вивчення і збереження генетичного потенціалу лісів України, їх біорізноманіття, лісової селекції. Держкомлісгосп додатково до держбюджету на 40 відсотків фінансує ведення наукових досліджень. Це дало змогу утримати найбільш дієвий контингент вчених, омолодити його, не втративши при цьому наукового рівня і зберігши наукові школи. Зараз у галузевій науці працює 350 чоловік, з них 185 науковців. Серед них 6 докторів та 65 кандидатів наук. Колегія Держкомлісгоспу одним із стратегічних завдань своєї діяльності у нинішніх складних економічних умовах визначила підтримку і підвищення дієвості лісової науки, концентрування її сил для вирішення найбільш актуальних проблем галузі.

Подальші перспективи розвитку діяльності Держкомлісгоспу знайшли своє відображення у цілому ряді програмних документів. Це програми діяльності Кабінету Міністрів, Державна програма економічного і соціального розвитку на поточний рік та Державна програма розвитку лісогосподарського і лісопромислового комплексів України на період до 2015 року. Остання із перерахованих програм практично є основним галузевим програмним документом. Створена в 1993 році ця програма вже не відображає особливостей і реалій сьогодення. Тому спільне засідання колегії Держкомлісгоспу та комітету Верховної Ради з питань екологічної політики, природокористування та наслідків Чорнобильської катастрофи прийняло рішення про розробку Державної програми "Ліси України". Вона буде охоплювати діяльність всіх лісокористувачів, незалежно від відомчої підпорядкованості. Генеральним розробником програми визначено УкрНДІЛГА з участю УкрНДІГірліс. У розробці беруть активну участь підрозділи центрального апарату Держкомлісгоспу та обласні об'єднання і управління, зацікавлені міністерства і відомства.

Держкомлісгосп планує представити програму "Ліси України" на розгляд Уряду у другій половині 2001 року. Вона стане першим галузевим програмним документом, за яким лісівнича галузь буде працювати у новому тисячолітті. Лісове господарство і у майбутньому повинно відповідати основному своєму призначенню – збереженню та розширеному відтворенню лісів.

V. Samoplavsky

FORESTRY IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE THIRD MILLENNIUM

The condition of forestry in the country have been is shown. The main task of the national forestry politics is presented. The basic directions of forestry should be focused on increase of the area of forests in all natural zones and preservation of their biodiversity